

Алена БАГАМОЛАВА

# ЛЕКСІЧНЫЯ СРОДКІ ЭКСПРЭСІІ Ў МОВЕ МАСТАЦКАГА СТЫЛЮ

## СІНОНІМЫ, АНТОНІМЫ, АМОНІМЫ, ПАРОНІМЫ

### ТЭМА "СІНОНІМЫ"

Сінонімы і іх віды як сродак багацця беларускай мовы. Сінанімічны рад і дамінанта. Функцыі сінонімаў у мове.

#### Заданні

➤ Прачытайце. Выпішыце сінанімічныя дзеясловы са значэннем руху, знайдзіце сярод іх дамінанту. Адкажыце, як праз сінонімы выяўляецца характар асобы.

Зноў убачыла Ганна Параску пад вечар. Параска ішла не адна. За ёй, акрамя Барыса, кіравалі з вуліцы да школы Дубадзел, Гайліс, Чарнаштан. Дубадзел, у кароткай паддзёўцы, у галіфе, з ваеннай сумкай цераз плячо, рэзаў побач Параскі наперадзе, лёгка і нібы весела. Гайліс крочыў у зашпіленым шынялі, вецер ірваў полы шыняля і, было відаць, замінаў ісці. Але Гайліс не зважаў на вецер, ішоў роўна, цярпліва. Барыс ступаў каля Гайліса. Ганна не дала яму ніякай увагі. Яна адзначыла: Чарнаштан дыбаў ззаду ўсіх (*І. Мележ*).

➤ Знайдзіце ў прыведзеных сказах сінонімы, вусна растлумачце значэнне і вызначце іх від і функцыю.

Адценне слоў – не глупства, ты ім не пагарджай. Скарынка. Скіба. Луста. Акраец. Каравай. Акраец – шлях, дарога і зайцаў хлеб лясны. Скарынка – сум, трывога і боль былой вайны (*П. Панчанка*). Зямля здаецца лёгкай, бязважкай, яна ўся дыхае цішай, спакоем (*М. Лынькоў*). Без патрэбы выйдзеш на двор, паглядзіш на неба, паходзіш, патупаеш па вуліцы і зноў вяртаешся ў цёплую хату. Дык які ж гэта дыспут, калі спрачаюцца нагамі? Дык які ж гэта праспар, калі спрачаюцца ногі з галавою, а не сэрца з сэрцам, душа з душою? (*Я. Сіпакоў*). Возера зноў зрабілася ціхім і спакойным, а вада чыстай і празрыстай (*В. Вольскі*). Пакінулі апошнія жыхары свае дамы-мураванкі, свае драўляныя хаты з аканіцамі і ліштвой і ўсё, што мелі, што нажывалі, што памяталі, што снілі, пабралі ў пярэбары, у перасяленне, у новы кут (*А. Разанаў*). Лявонік часта ўспамінае тых адметных, непаўторных гады (*І. Навуменка*). Пачыналіся цёмныя лістападаўскія ночы – бяззорныя, чорныя, быццам сама безнадзейнасць, перавітыя жалобнымі стужкамі смугі (*Л. Рублёўская*).

У ліпеньскім і жнівеньскім нумарах часопіса апублікаваны праграма і заданні па тэмах: "Эпітэт", "Параўнанне", "Метафара", "Перыфраза", "Гіпербала і літота".

➤ Выпішыце са "Слоўніка сінонімаў і блізказначных слоў" М. Клышкі пяць сінанімічных радоў і вызначце віды сінонімаў. Выкарыстоўваючы словы з двух-трох сінанімічных радоў, складзіце сказы.

➤ Прачытайце тэкст. Назавіце сінонімы і вызначце іх стылістычную ролю.

Толькі воблакі могуць расказаць пра нястрымны рух жыцця.

Іх трэба навучыцца чытаць і разумець. Воблакі бываюць высокія і нізкія. У два паверхі і нават у тры. Ёсць рэдкія і суцэльныя. Ёсць воблачкі. Ёсць хмаркі. Ёсць похмаркі.

Адны прыносяць яснасць, пагоду, другія – непагадзь і навальніцу (*І. Грамовіч*).

➤ Падбярыце да прыведзеных слоў сінанімічныя ім устойлівыя выразы і складзіце з імі дыалог.

Уцячы, бегчы, памыліцца, смяяцца, ісці, выгнаць, крычаць.

➤ Апішыце сваю любімую расліну (дрэва, кветку ці інш.), выкарыстоўваючы як агульнамоўныя, так і аўтарскія сінонімы.

### ТЭМА "АНТОНІМЫ"

Антонімы як адметны сродак выразнасці мовы мастацкага стылю. Структура і віды антонімаў. Моўна-выяўленчая роля антонімаў і стылістычныя фігуры, заснаваныя на антаніміі.

#### Заданні

➤ Прачытайце. Знайдзіце антонімы, ахарактарызуйце іх віды і ролю.

Цябе, Радзіма, буду апяваць,  
Пакуль аж не ўздыхну я ў раз астатні.  
Дождж дробны, буйны, пад якім я мок,  
Зямельку, па якой хадзіў я босы,  
І хаты, і над хатамі дымок,  
Пахмурыя ці ясныя нябёсы,  
Глыбокія, бяздонныя віры  
І ручаі з празрыстаю вадзіцай,  
Ссівелыя, калматыя бары,  
Што жоўтаю цярушаць гліцай,  
Прасцяг палёў, што шчэццю ніў прарос,  
Шляхі, дзе часам гразка і пескавата,  
І цела белае негаманкіх бяроз,  
Ружовае ад полымя заката, –  
Усё ў табе мне дужасць прыдае,  
Не зганю й дробязі, усё ў табе хвалю я,  
Твая бяда і радасці твае,  
Твой лёс мяне трывожыць і хвалюе  
(*С. Дзяргай*).

➤ Выпішыце антонімы. Адзначце, якія з іх з'яўляюцца кантэкстуальнымі, а якія — агульнамоўнымі.

Мая мова, як шчасце на вуснах, хвалявання гарачы прыбой, можа быць, на чужой засмяюся, ўсё ж заплачу з тугі на сваёй (*Л. Геніюш*). Вядуць, як суседзі праз вокны, размову Учора і Заўтра, патомкі і продкі (*П. Макаль*). Усё раз-мерана на свеце: радзінны і хаўтурны звон, святы спакой і ліхалецце, пяшчоты слодыч і праклён (*В. Зуёнак*). Я знала, што з твайго языка капае і мёд, і яд (*М. Гроднеў*). Ёсціна адвечная як свет: шчасце ходзіць толькі ў пары з горам (*Н. Гілевіч*). Я прыдумваю табе іншае імя, бо ці ж можна адным абысціся і зімою, і летам, удзень і ўначы, пры расстанні і стрэчы з табой (*М. Танк*). Але цяпер усе роўныя. Бедныя і багатыя, разумныя і дурны, свае і прыблуды — усе адным мірам мазанія (*У. Арлоў*). Смутак у сонечны дзень заўсёды баліць асабліва. Промень вясёла гудзе, а сэрцу дажджліва, дажджліва (*Я. Сіпакоў*). На выгляд хлеб чорны, але па сваёй сутнасці белы (*А. Разанай*). Не ведаю: ці доўгі, ці кароткі застаўся мне прамежак для быцця... (*С. Законнікаў*).

➤ Прачытайце. Размяжуйце антытэзу і аксюмаран.

Яна... засмяялася — шчасліва і бесклапотна, любасна ўглядаючыся ў яго твар, які яшчэ гарэў ад сцюдзёнага апёку яе вуснаў (*В. Быкаў*). Каб хтосьці мог вышэй узняцца ўгору, павінен нехта апусціцца долу! (*А. Звонак*). Жыццё ідзе ў зменнасці нязменнай, навокал розныя кладзе сляды (*У. Дубоўка*). Якія жудасна шчаслівыя гады і дні нашай любові, дружбы, і як жа часта мы марнуем іх на пустое!.. (*Я. Брыль*). Нараджэнне ягады было смерцю кветкі. І гэтак — усюды, гэтак — заўсёды. Радасць і боль жыцця былі зліты ў адно цэлае (*Л. Дайнека*). Таму, хто спрабуе паднавіць мінулае, у будучым няма чаго рабіць (*С. Законнікаў*).

➤ Выпішыце антонімы. Акрэсліце іх функцыю ў паэтычных творах Алеся Разанава.

У двух часах з сумненнем і надзеяй, у двух часах спыняюся, бягу... Але заўжды па-новаму не ўмею, а па-старому ўмею — не магу. Калі мы далёка — блізка, калі мы блізка — далёка. Адно перад тым як сустрэцца — ростань, адно перад тым як расстасца — сустрэча. Блізка Вялікдзень. У паветры разліты салодкі і горкі водар. Тужыць і радуецца маё сэрца. Ці ведае чалавек урэшце, што яму лепш, а што горш, што — страта, а што — набытак, што — немач, а што — здароўе, што — мала, што — шмат? Зычу сабе асалоды і зычу сабе пакуты, зычу добра і зычу таксама зла. Ёсці, мінаць вясновы тлум і лістападу галашэнне, ад задумення — да задум, ад першых спроб — да завяршэння.

➤ Выкарыстоўваючы стылістычныя фігуры, заснаваныя на антаніміі, апішыце стан лірычнага героя (у вершаванай форме) ці стан персанажа (у пражайнай форме). Пры неабходнасці выкарыстайце "Слоўнік антонімаў беларускай мовы: Канкрэтныя выпадкі ўжывання" У. М. Лазоўскага.

## ТЭМА "АМОНІМЫ"

Амонімы, іх віды. Аманімія як крыніца выразнай рыфмы і як сродак стварэння арыгінальных вобразаў. Крыніцы ўзнікнення амонімаў. Амалексемы, амафоны, амаформы і амографы. Аманімія і яе стылістычнае выкарыстанне ў мастацкай мове.

### Заданні

➤ Знайдзіце і растлумачце ўжытыя ў сказах амонімы, назавіце іх віды і вызначце стылістычную ролю.

Сухі бруснічнік, мяккі мох, чубкі салодкіх траў, ядлоўцу лапкі — ўсё, што мог, між дрэў ён выбіраў (*К. Кірэенка*). Трэба нам і захады, і меры, каб між светлых беларускіх рос зноў расцвіў чаравічок венерын і званочак сіні ў лесе рос (*П. Панчанка*). І было мне шчасна ад таго, што свяціўся ярка ў кожнай шыбцы малады сорака чацвёрты год і сівы курган на белай Шыпцы (*Г. Бурайкін*). Дзеці гулялі, бацькоў чакалі, сустракаць выбягалі на шырокі гасцінец, прынясе, можа, татка з вайны ім гасцінец (*Я. Крупенька*). Спрадвечнай тэмы пераказ вусны: не трэба слоў, не трэба фраз, — вусны ў вусны (*Р. Барадулін*). Вечарком малы і сталы, спрытна лезуць за сталы (*Г. Юрчанка*). А паром на прывязі, толькі крыкні: — прывязі! (*Р. Барадулін*). З недапісаным раманам лез у класікі Раман. Кажуць, і сыны Рамана пішуць той жа ўсё раман (*Хв. Жычка*). Барсукі ў глыб нары, баючыся кары, нацягалі шмат кары і зрабілі нары (*Н. Гілевіч*). Яна [мова] пры мне, ўва мне, са мною... Ёй — самароднай, самай роднай — ні крыўдай нізкай, ні апіскай не здраджу (*А. Вольскі*). А ён, Вялес, смяецца — свайго і мы даджом! І на зямельку льецца даджом ужо, даджом... (*Я. Сіпакоў*).

➤ Прачытайце і адкажыце, з якой мэтай аўтары выкарыстоўваюць у творах для дзяцей амонімы і сумежныя з імі моўныя з'явы.

Прахаплюся я са сну і на елку ці сасну на світанні зноў лячу — дрэва кожнае лячу... Я на елку палячу — ўсе галінкі палячу: дзюба ў мяне доўгая, буду стукаць доўга я. Назіраю я тады, як буяюць ягады. З журавін зрабіў каралі — журавы мяне каралі, што не ўсе яны паспелі, а дразды скляваць паспелі. Я спалохаў іх як след, — і прапай драздзіны след (*С. Грахоўскі*). Вам, цяляткам, мала кавы, вельмі мала чаю — выпіце лепш малака вы, з'ешце малачаю. А траву пакашу — дам вам сена па кашу (*В. Вітка*). Піце, дзетачкі, вы сокі, каб ваш тонус быў высокі (*Н. Гілевіч*). На поле выйшлі ігракі — вароны і гракі (*С. Блатун*).

➤ Выкарыстанне амонімаў і сумежных з імі з'яў — адметнасць паэтычнай мовы Р. Барадуліна. Выпішыце адпаведныя прыклады з прыведзеных радкоў і ахарактарызуйце іх стылістычную ролю.

З мора — змора. Чаго вы, пчолы, паляцелі па дзікі мёд? Нібы раўчук, праз тры хады, нястрыманы ў журбе, праб'юся я праз тры гады, праз тры снягі, праз тры снягі — абы шумець табе... Бі чарапах па чарапах, звiні струной прамою.

Тваім дыханнем край прапах – салёнае Прымор’е, сіні верас і сіні дым, зоркі першай драбнютка мачына, яры хмель над ярам крутым, галубіная мова матчына. Віцебшчына! Ты лёсам не выпешчана – ты войнамі выпешчана. – ...А дзе была ўчора ты? – А я хадзіла ў чараты...

➤ Складзіце верш ці некалькі каламбураў або загадак, ужываючы словы – амонімы ці сумежныя з імі з’явы (амографы, амафоны і інш.). Пры неабходнасці выкарыстаўце “Слоўнік амонімаў беларускай мовы” В. Старычонка ці “Загадкі дзеда Кандрата” К. Крапівы.

### ТЭМА “ПАРОНІМЫ”

Паронімы як сродак экспрэсіўнасці мастацкай мовы. Граматычная адметнасць і семантыка паранімічных слоў. Стылістычная роля паранімаў. Паронімы і паранамазія.

#### Заданні

➤ Выпішыце паранімічныя пары, растлумачце сэнс кожнага са слоў і акрэсліце іх ролю ў кожным канкрэтным выпадку ўжывання.

Не закрыць ні радасцю, ні бытам тых, што ўпалі ніцма на лаўжы. Колькі іх, забітых і забытых, пад нагамі нашымі ляжыць! (Г. Бураўкін). Ні пра карыслівасць, ні пра карыснасць у маладосці не думалі мы. У нас гордасць жыве, але вельмі замала ў нас годнасці (П. Панчанка). Людзі трымаюць ордэр так, як трымаюць ордэн (А. Вярцінскі). А Францыск прымяраў, прыміраў словы, што з-за Дзвіны, з-пад Ушачы, бласлаўляючы мову міран, ратнікаў і ратаў на ўдачы. Слову востраму – востры склюд! Прасмалілі б жывіцай трэскі. Праступаюць вякі праз хлуд: чысціня нашых моў, як фрэскі (Р. Барадулін). Першы сорт. Пасляваенны выраб. Чым прырода апраўдала выбар? (У. Някляеў). О не, мадам! Для насалоды ён не прыдасца, верш мой, вам. Я – не салонны, я – салёны. Вы памыліліся, мадам! (Н. Гілевіч). Поле спеліць вянец жытнёвы, акрываюць нямыя вусны, нібы людзі, збяруцца словы, нібы рэкі, успомняць вусце (А. Сыс). Заспявалі, загукалі лес і пералескі, засінілі, зажаўцелі лотаць і пралескі (А. Бялевіч).

➤ Паразважайце, чым адрозніваюцца паранімія і паранамазія? Падмаўчайце свой адказ разважанымі над зместам і экспрэсіяй наступных радкоў.

Прылятае ён першым з далёкага выраю. Але людзі гавораць, што гэта не так: ён у норцы зімуе, што крот яму вырые (Ю. Свірка). Была яна [мова] не беларучкай і на жніве, і на сяўбе. На глебе добрай беларускай здабыты словы ўсе яе... (А. Пысін). Спяваў мне Штрауса не раз вандроўнік без нагі, а я тужыў, бо згадаў вас, Радзімы берагі... (М. Калачынскі). І кожнай вольнаю хвілінай у садзе працу я вяду, саджаю дзічкі каля тыну, хаджу на рэчку па вадзю (А. Астрэйка). Прыйшла [вясна] – і рэчка заспявала, успыхнуў, быццам свечка, куст... Усё, як ёсць, пафарбавала пад свой зялёна-сіні густ (П. Броўка). Рака ўся – тугі калчан – яршамі-стрэламі колецца, буслянка, што каланча, адна над усёй ваколіцай (Р. Барадулін). Часцей, часцей прыпамінай імёны паўшых смерцю храбрых за родны край, наш мілы край, – каб над зямлёй, што мела ў ранах, плыў гэты сіні-сіні ранак, цвіў гэты белы-белы май, – часцей, мой друг, прыпамінай! (Н. Гілевіч). З суседзямі падзелішся скарынкаю. Адно не ўмееш з торбаю прасіць. Як ластаўка, з падстрэшша рук Скарынавых тваё крыляла слова па Русі... (Р. Барадулін).

➤ Прачытайце і адкажыце, у аснову якіх вобразных сродкаў пакладзены прыём паранамазіі. Паразважайце, што гэта надае паэтычным радкам?

І шляху пыльная шлях між ліп згубілася высокіх. Маладзік маладосці акругляецца ў поўню. Ад смерчу смерці, што ўгінае дол, надзеяй дрэва можа захінуцца (У. Някляеў). Страла вострая, як страсць, і той, у каго яна трапляе, выпадае са стромы звыклых радасцяў, страху, намераў. Балгарскае мяшко мляўкае, як летні сон: яно лашчыць язык і паднябенне. Нямецкае... milk мілае, нібы малітва маці за сваё немаўля. Жорны “жораюць” пачастунак, варожачы, што ўрэшце з яго атрымаецца, ці корж, ці аладак, ці піражок... (А. Разанаў).

➤ Якая рыфма называецца дакладнай? Складзіце верш, выкарыстоўваючы рыфму, заснаваную на паранамазіі. Пры неабходнасці карыстаўцеся “Слоўнікам паранімаў і блізказначных слоў” С. Грабчыкава.

Праграму і практыкаванні па тэме “Неалагізмы” і заданні да лінгвастылістычнага аналізу мовы мастацкіх твораў, а таксама спіс літаратуры па ўсіх тэмах рэдакцыя змесціць у наступным нумары.

## КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2005 год

### СНЕЖАНЬ

**1 снежня** – 70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Марозавай (1935 – 1990), спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

**5 снежня** – 80 гадоў з дня нараджэння Віктара Шарэцкага, дзеяча самадзейнага мастацтва, харавага дырыжора, заслужанага работніка культуры Беларусі

**8 снежня** – 70 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Скобелева, руска-і беларускамоўнага празаіка, паэта

**10 снежня** – 135 гадоў з дня нараджэння Фердынанда Рушчыцы (1870 – 1936), жывапісца, графіка, тэатральнага дэкаратара і педагога

**75 гадоў** з дня нараджэння Мікалая Арочкі, паэта і літаратуразнаўцы

**12 снежня** – 115 гадоў з дня нараджэння Георгія Папавіцкага (1890 – 1948), габаіста, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

**14 снежня** – 80 гадоў з дня нараджэння Мікалая Кандрацьева (1925 – 2001), скульптара

**15 снежня** – 110 гадоў з дня нараджэння Гіршы Камянецкага (1885 – 1957), яўрэйскамоўнага паэта

**16 снежня** – 100 гадоў з дня нараджэння Мікалая Сярдобава (1905 – 1990), спевака, педагога, народнага артыста Беларусі, заслужанага артыста Арменіі